

© 2014 Bert Bukman

Omslagontwerp CMRB

Foto omslag Vrouwen nemen afscheid van de troepen, 1914,
Jacques Moreau/Archives Larousse, Parijs, Frankrijk/Giraudon/
The Bridgeman Art Library

Foto auteur Martijn de Vries

Zetwerk Elgraphic bv, Schiedam

www.prometheusbakker.nl

ISBN 978 90 351 4172 8

Januari

Het is rumoerig op straat, zoals altijd in deze volksbuurt, ook op de late ochtend van 1 januari 1914. In de Schleißheimerstrasse 34 in München wordt een al niet meer zo heel jonge kostganger wakker, na een eenzame nieuwjaarsnacht. Hij staat op, trekt zijn sjofele kleren aan en stommelt naar de keuken om thee te zetten. Net als anders klopt hij netjes aan, zegt geen boe of bah tegen zijn hospita achter het fornuis, en keert met zijn eenvoudige ontbijt terug naar zijn kamer.

Zijn naam is Adolf Hitler, en hij woont alweer ruim zeven maanden aan deze lange, doorgaande weg, waarover weinig meer te zeggen valt dan dat hij in noordelijke richting de stad uit voert. Hij zal het niet zo snel toegeven, maar eigenlijk had zijn komst hier wel iets weg van een ontsnapping. In Wenen, waar hij eerder woonde, werd hij gezocht omdat hij zich aan de dienstplicht onttrok. Jarenlang werd hij belaagd door *kaiserlich-und-königliche* overheidsdienaren, tot een bescheiden erfenis van zijn vader het hem mogelijk maakte de benen te nemen, de grens over.

Een ontsnapping dus, maar toch ook meer dan dat. Adolf Hitler koesterde grote verwachtingen van zijn nieuwe woonplaats. Net als veel Oostenrijkers was hij in de ban geraakt van de Groot-Duitse gedachte, en München was voor hem bij uitstek de plek die deze gedachte belichaamde. München is een echte Duitse stad, vond hij, en dat vindt hij nog steeds, met

zijn *Weisswurst* en zijn *Lederhosen* en zijn *Dirndl*-jurken – een stad waarvan hij het dialect kent, waar de Duitse kunst en cultuur bloeien, waar de Duitse volksaard nog niet bezoe-
deld is – een stad naar zijn hart. Onvergelijkbaar met het
multiculturele Wenen, dat ‘rassen-Babylon’ met zijn verlopen
prostitutees en zijn tientallen etnische minderheden, die god-
betert ook nog eens allemaal zijn vertegenwoordigd in het
parlement. Duitsers en Tsjechen, Polen en Roemenen, Italia-
nen, Slovenen, Kroaten, Roethenen, Serviërs, Russen, katho-
lieken, Joden en moslims – allemaal blazen ze hun partijtje
mee in de Oostenrijkse volksvertegenwoordiging. Soms gaan
ze zelfs met elkaar op de vuist, zoals hij eens heeft gezien van-
af de publieke tribune. Een schande was het, een aanfluiting.

Vol verwachting arriveert hij dus op een zonnige och-
tend in mei 1913 op het station van München. Hij huurt een
bescheiden kamer op de derde etage van een pand in de
Schleißheimerstrasse, bij kleermaker Joseph Popp en zijn
vrouw, en dan kan zijn nieuwe leven van start.

Maar wat er ook begint in de Beierse hoofdstad, een nieuw
leven is het niet. Net als in Wenen voorziet hij in zijn levens-
onderhoud als ‘kunstschilder’, wat wil zeggen dat hij schilde-
rijtjes maakt van toeristische bezienswaardigheden, die hij
in kroegen en bierkelders aan de man probeert te brengen,
waarvan hij verrassend genoeg nog kan rondkomen ook.
Maar daar blijft het bij. Hij leeft sober, schildert en leest sta-
pels boeken uit de Königliche Hof- und Staatsbibliothek om
de hoek, en verder komt er niets uit zijn handen. Hij heeft
geen doel voor ogen, geen echt werk, geen maatschappelijke
functie, geen vast inkomen, geen vrienden. Zijn ouders zijn
dood, zijn broers en zussen wil hij niet meer zien, en van een
vriendin is al helemaal geen sprake. Vrouwen hebben geen
belangstelling voor hem, en hij is te verlegen om zelf op ze af
te stappen. Daarom droomt hij maar van zijn jeugdliefde

Stephanie, een meisje dat in zijn gedachten mythische proporties heeft aangenomen, maar dat hem destijds in feite niet zag staan.

Dagdromen, dat doet hij graag. Welbeschouwd is het het enige waar hij echt goed in is.

Hij neemt een slok van zijn koud geworden thee. Nieuwjaar of niet, hij moet aan het werk, anders is er straks geen brood op de plank. Vermoeid staat hij op en pakt zijn schildersspullen.

Diezelfde ochtend in Londen, een slaapkamer in het Admiralty House, een imposant gebouw met een jaloersmakend uitzicht op de bomen van St. James's Park, waar de contouren van Buckingham Palace doorheen schemeren. In zijn bed zit een man van een jaar of veertig aan het ontbijt, zoals altijd, dus ook op nieuwjaarsdag. De *bacon and eggs* zijn voortreffelijk, respectievelijk goed doorbakken en precies zacht en romig genoeg, maar toch tast hij nauwelijks toe. Hij wordt te dik, het is de cartoonisten in de kranten niet ontgaan, en hij heeft zich voorgenomen het rustiger aan te doen met eten en drinken. Maar ook los daarvan is hij met zijn aandacht niet bij de maaltijd, want hij breekt zich het hoofd over een kwestie die hem op een onaangenaam directe wijze zorgen baart.

Winston Leonard Spencer-Churchill, zoals zijn volledige naam luidt – maar net als zijn vader noemt hij zich in het openbaar altijd kortweg Churchill – is sinds een paar jaar *First Lord of the Admiralty*, de weidse aanduiding die de Engelsen hun minister van Marine geven. De functie past in een familietraditie; Winston stamt in directe lijn af van John Churchill, de befaamde eerste hertog van Marlborough die in 1704 de Slag bij Blenheim op zijn naam schreef. Als dank kreeg de hertog van de koningin het gigantische Blenheim Palace in Oxfordshire aangeboden, een kasteel met vierhon-

derd kamers, in een waarvan Winston is geboren.

De afgelopen twee eeuwen is het militaire genie van de familie echter wat sleets geraakt. Men beperkte zich vooral – en met graagte – tot de meer sociale kanten van het leven van de hoge adel: korhoenders schieten in de Schotse Hooglanden, polowedstrijden bekijken, gemaskerde bals bezoeken en aanzitten bij rijkelijk met drank overgoten picknicks.

Maar voor Winston was dat allemaal niet voldoende. Hij wilde meer in het leven, en al vroeg maakte hij carrière als militair en oorlogscorrespondent. Min of meer bij toeval groeit hij uit tot een held van de Boerenoorlog; hij rolt het kabinet in, en in 1911, pas zevenendertig jaar oud, wordt hij benoemd in zijn huidige functie, die hem de baas maakt van de grootste vloot ter wereld.

De grootste, maar niet de modernste, want Engeland heeft al bijna een eeuw geen zeeoorlog van betekenis meer gevoerd, en er is het nodige achterstallig onderhoud. Dus voert de jonge, ambitieuze First Lord een grootscheeps vernieuwingsprogramma door. De oorlogsschepen gaan over van kolen op stookolie, en er komt een nieuwe bestuurlijke structuur, die snellere beslissingen mogelijk maakt. Ook zet Churchill vliegtuigen in en laat hij een flink aantal *dreadnoughts* bouwen, enorme slagschepen met extra zwaar geschut, waarvan hij grote verwachtingen koestert. Zijn admiraals en kapiteins, met wie hij graag een glas drinkt, dragen hem bij dit alles op handen. En ook de mannen van het *lower deck*, die de kanonnen bedienen, zijn hem dankbaar: voor het eerst sinds het midden van de negentiende eeuw wordt hun soldij verhoogd.

Allereden tot tevredenheid dus, maar toch wordt Churchill deze nieuwjaarsmorgen aan het ontbijt geplaagd door zorgen – zorgen van banale aard, maar daarom niet minder reeel. Opmerkelijk genoeg voor iemand met zijn achtergrond

kampt hij al zijn hele leven met geldgebrek. Het begon als jong militair – de belangrijkste reden dat hij aan het front ook voor de kranten schreef – maar het is er niet beter op geworden sinds hij onder druk van de minister-president in deze royale dienstwoning in het Admiralty House is getrokken. Het huishouden is er duur, veel duurder dan in zijn vorige huis aan Eccleston Square, en tot overmaat van ramp moet hij sinds zijn huwelijk, vijf jaar geleden, een heel gezin onderhouden en een legertje bedienden op de koop toe. Terwijl zijn salaris van 5000 pond sinds de verhuizing met 10 procent wordt gekort, omdat hij zogenaamd geen woonlasten meer heeft.

Waar haalt Winston Churchill in het nieuwe jaar de 500 pond vandaan die hij noodgedwongen moet missen?

Een lastige vraag.

Hij zucht en schept toch maar eens flink op.

Het is een heel gewoon begin van een heel gewoon jaar, die donderdag de 1ste januari 1914. Vredig – dat is het eerste woord dat je te binnen schiet. Europa is al zo'n slordige eeuw verdeeld tussen een aantal grote monarchieën en een enkele republiek, en aan de belle époque met zijn afgewogen, burgerlijke cultuur lijkt geen einde te komen.

Hetzelfde geldt voor het vooruitgangsgeloof dat de westerse wereld al decennialang in zijn greep houdt. De Industriële Revolutie heeft welvaart gebracht; nieuwe producten als de verbrandingsmotor, elektrische apparaten en synthetische verf liggen aan de basis van een enorme economische groei, ook al omdat die producten worden aangeschaft door een snel groeiende Europese bevolking – meer dan 30 procent in vijftientig jaar. Hoewel de keerzijde van dit alles maar al te zichtbaar is in de arbeiderswijken van Birmingham, Duisburg en Charleroi, is de overtuiging toch groot

dat de nieuwe tijd nieuwe kansen en mogelijkheden biedt, en dat de vrijkomende energie alle mogelijke vormen kan aannemen, maar in elk geval een goede.

Ook in politiek opzicht is alles op orde, afgezien van een crisis in Marokko en enkele schermutselingen op de Balkan, die echter diplomatiek op bevredigende wijze zijn opgelost. Die harmonie is een kwestie van welbegrepen eigenbelang, want de economische verwevenheid van de Europese landen is groot. Duitsland is bijvoorbeeld de grootste handelspartner van Engeland, terwijl er meer dan 50.000 Duitsers in Groot-Brittannië werken, die daar vaak meer verdienen dan thuis.

Een vergelijkbare verbondenheid kennen de Europese vorstenhuizen, die niet alleen op goede voet staan met elkaar, maar ook nog eens nauw verwant zijn. De Engelse koning, de Duitse keizer en de Russische tsaar zijn neven; men ontmoet elkaar bij bruiloften, begrafenissen en vlootschouwen, en men vervult erefuncties in elkaars legers.

Al met al is er niets wat erop wijst dat de wereld aan de vooravond staat van een historische omwenteling die zijn weerga niet kent. Een omwenteling die de komende drie decennia zal leiden tot de hel van Verdun, de ondergang van drie keizerrijken, een communistische revolutie, een economische crisis van een nooit eerder geziene omvang, en ten slotte tot de gruwelen van Auschwitz en de Holocaust. Een serie moordpartijen en crisissituaties met bij elkaar opgeteld meer dan 100 miljoen doden, waarvan het startschot snel zal klinken, ver weg in een vergeten uithoek van Europa, nog geen halfjaar nadat Adolf Hitler en Winston Churchill onder zulke verschillende omstandigheden hun nieuwjaarsontbijt hebben genuttigd. Maar op dit moment kan geen mens zich voorstellen wat er gaat veranderen, en in wat voor verbluffend tempo.

Van alle vredige plekken in Europa is het sprookjesachtige jachtslot Konopischt in de winter van 1914 misschien wel een van de vredigste. In de 's zomers zo weelderige rozentuin is het stil, de standbeelden bij de brug zijn bedekt met een dun laagje sneeuw, en in de uitgestrekte bossen rond het kasteel is het wild.

Hier, hoog in de heuvels van Bohemen, voegt aartshertog Franz Ferdinand von Österreich-Este und Artstetten zich in de tweede week van januari bij zijn gezin. Als het even kan is hij in Konopischt, ver weg van het hof in Wenen, waar hij vaker dan hem lief is zijn gezicht moet laten zien. Want Franz Ferdinand is niet alleen een Habsburger – en daarmee lid van Europa's oudste en meest illustere vorstenhuis – maar bovendien is hij erfopvolger van de Oostenrijkse troon.

Franz Ferdinand is rijk, dat ook. Vanwege een erfenis is hij zelfs een van de meest welvarende mannen van het land, al zullen zijn vrouw en kinderen daar vanwege een merkwaardige clausule in het testament nooit van profiteren. Hij heeft een imposante snor. Hij is een liefhebber van de jacht; door de jaren heen heeft hij zeker vijfduizend herten geschoten, en de gangen van Konopischt hangen vol met hun geweien. Maar bovenal komt hij uit een bijzondere familie – een familie waarin, om het neutraal uit te drukken, veel is gebeurd. Zijn vader was drie keer getrouwd voordat hij na een reis naar het Midden-Oosten stierf door besmet water uit de Jordaan te drinken; zijn ene oom sneuvelde als keizer van Mexico voor het vuurpeloton, en zijn andere oom bestiert al zesenzestig jaar het gigantische imperium van de Dubbelmonarchie. Kroonprins Rudolf, zijn depressieve neef, schoot in 1889 in jachtslot Mayerling eerst zijn zeventienjarige maîtresse dood en daarna zichzelf, en sindsdien is Franz Ferdinand voorbestemd om keizer te worden.

Te midden van al dat tumult is er één rustpunt in zijn leven:

zijn echtgenote gravin Sophie Chotek von Chotkow und Wognin, zijn grote liefde en ook nu nog, op haar vijfenveertigste, een aantrekkelijke vrouw. Ze was hofdame bij een verre nicht van Franz Ferdinand. Hij zocht haar in de jaren negentig steeds vaker op – wat bij de dochter van de verre nicht nog kortstondig tot verkeerde verwachtingen leidde – en zij stuurde hem liefdevolle brieven toen hij in de jaren die volgden als tuberculosepatiënt van het ene Europese kuuroord naar het andere trok. De troonopvolger, die de dertig al was gepasseerd en geen enkele belangstelling had voor de onnozele prinsesjes die hem als huwelijkskandidaat werden aangeboden, verloor zijn hart aan deze vriendelijke, verstandige vrouw, die meer van zijn leeftijd was en meer van zijn niveau, en zijn besluit om met haar te trouwen nam langzaam maar zeker vaste vormen aan.

Dat klonk echter eenvoudiger dan het was, want de genealogische regels van het huis Habsburg waren streng, zeker waar het de aanstaande keizer betrof. Als je geen directe verwant was van een regerend koninklijk huis, of afstamde van een beperkt aantal Duitse vorstelijke families, dan was je niet goed genoeg. Zo was het zeshonderd jaar lang gegaan en zo zou het blijven, ook al droeg je een van de oudste familienamen in Bohemen, zoals Sophie.

De keizer lag dus dwars – de echtverbintenis, waarvoor zijn toestemming was vereist, ging niet door. Franz Ferdinand was echter vastbesloten en dreigde te wachten tot de dood van zijn oom, waarna hij zou kunnen trouwen met wie hij wilde. De paus, de tsaar, de Duitse keizer: iedereen bemoeide zich ermee, want tenslotte was de stabiliteit van de Donau-monarchie in het geding, in het hart van Europa.

Uiteindelijk ging Franz Joseph overstag. Hij had echter een uitdrukkelijke voorwaarde: het huwelijk moest organisch zijn. Met andere woorden, Sophie zal nooit keizerin